

กาฬโรคระบาด (1)

แม้จะมีหลักฐานอย่างชัดเจนว่าความรู้การแพทย์ของตะวันตกเข้ามามีบทบาทอยู่ในระบบการดูแลสุขภาพของชาวสยามนับตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์แล้วก็ตาม แต่ความรู้การแพทย์ของตะวันตกดังกล่าวยังแตกต่างกับความรู้การแพทย์ในปัจจุบัน หรือเรียกว่าเป็นการแพทย์แบบ “ก่อนสมัยใหม่”

จุดเปลี่ยนที่สำคัญที่ทำให้ความรู้เรื่องการแพทย์ในตะวันตกเข้าสู่ความเป็น “สมัยใหม่” นั้น มาจากค้นพบซึ่งเกิดขึ้นในยุโรปราวกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 ว่าการเกิดโรคต่างๆ นั้นมีสาเหตุต้นตอโดยตรงมาจาก “เชื้อโรค” หรือ จุลินทรีย์ขนาดเล็กที่มองไม่เห็นด้วยตาเปล่า แต่ก่อให้เกิดความผิดปกติของร่างกาย มิได้มาจากธาตุในร่างกายไม่สมดุล หรือจากสภาพแวดล้อม ดินฟ้าอากาศ ซึ่งถือเป็นการเปลี่ยนกระบวนทัศน์ทางการแพทย์ที่สำคัญ และยังคงเป็นความรู้หลักที่แพทย์แผนตะวันตกใช้ในการจัดการกับโรคภัยไข้เจ็บในปัจจุบัน

ความรู้การแพทย์ตะวันตกแบบสมัยใหม่ ที่มุ่งไปที่การรักษาโรคโดยการเข้าทำลายและกำจัดจุลินทรีย์อันเป็น “เชื้อโรค” นั้น เข้ามามีบทบาทอิทธิพลต่อระบบการดูแลสุขภาพในสยาม พร้อมกับการระบาดของกาฬโรคที่เมืองกลาสโกว์ในอังกฤษ เมื่อ พ.ศ. โดยนายแพทย์ฮิว แคมเบล ไฮเอต (Hugh Campbell Highet) ซึ่งรับราชการในกรมสุขาภิบาล ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เดินทางไปยังเมืองกลาสโกว์เพื่อศึกษาการเกิดกาฬโรคระบาดในเมืองแห่งนั้น และวิเคราะห์ว่าจะมีความเป็นไปได้หรือไม่ที่จะเกิดการระบาดดังกล่าวขึ้นในกรุงเทพฯ ทั้งนี้ นายแพทย์ไฮเอต ได้เสนอมาตรการต่างๆ เพื่อป้องกันไม่ให้กาฬโรคระบาดเข้ามาในกรุงเทพฯ ไม่ว่าจะเป็นการกักด่านตรวจเรื่อง การวางมาตรการกักไม่ให้กาฬโรคที่ระบาดอยู่ในเกาะภูเก็ตแพร่เข้ามาบนแผ่นดินใหญ่ รวมทั้งกำจัดหนู รวมทั้งขอให้รัฐบาลสยามริบจัดตั้ง “Bacteriological Laboratory” เพื่อตรวจสอบและวินิจฉัยได้ว่าการตายที่เกิดขึ้นนั้นมีสาเหตุมาจากเชื้อกาฬโรคหรือไม่

แนวคิดทางการแพทย์สมัยใหม่ที่เกิดขึ้นเหล่านี้นำไปสู่ความก้าวหน้าทางด้านการแพทย์ที่เป็นรูปธรรมต่อเนื่องตามมา ไม่ว่าจะเป็นกรมสุขาภิบาล ดำเนินการจัดสร้างห้องทดลองขึ้นในเดือนกันยายน พ.ศ. 2544 โดยใช้ชื่อว่า “โรงทดลองความคุษของราษฎร บัปปลิกเฮลเลเบอร์เตอรี” ภารกิจที่สำคัญคือการชี้ชัดวินิจฉัยมีเชื้อโรคชนิดใดเกี่ยวข้องกับโรคภัยไข้เจ็บของคน ความพยายามที่จะก่อสร้างโรงพยาบาลสำหรับผู้ป่วยโรคเรื้อนเพื่อมิให้เชื้อจากผู้ป่วยติดต่อไปยังผู้อื่น รวมถึงการสร้างโรคผลิตวัคซีนเพื่อป้องกันไม่ให้เป็นคนและสัตว์ติดโรค

โดยกรมการแพทย์ กระทรวงธรรมการ ได้ส่งนายแพทย์ เอช. อาดัมเซน (H. Adamsen) และหลวงวิมเนศประสิทธิ์วิทย์ เดินทางไปศึกษาวิธีการทำวัคซีนเพื่อป้องกันโรคระบาดในสัตว์ รวมทั้งปลูกฝีป้องกันไข้ทรพิษ ที่เมืองมะนิลา ประเทศฟิลิปปินส์ ซึ่งขณะนั้นเป็นอาณานิคมของสหรัฐฯ ต้นปี พ.ศ. 2447 หลังจากนั้นปลายปี พ.ศ. 2447 รัฐบาลได้พยายามดำเนินการปลูกฝีไข้ทรพิษให้กับประชาชนตามหัวเมือง รวมทั้งกรมพยาบาล ได้คิดริเริ่มที่จะจัดทำโรงผลิตวัคซีน หรือที่เรียกด้วยคำในสมัยนั้นว่า “สถานที่ทำพรรคบุพโพของรัฐบาล” ทำหน้าที่ “ตรวจค้นหาตัวโรคต่างๆ บรรดาที่มีแก่สัตว์พาหนะหรือมนุษย์ก็ดี แล้วนำมาทดลองค้นคว้าหาวิธีการรักษา แลป้องกันโรคภัยทั้งหลายตามความสามารถที่จะทำได้” รวมทั้ง “ตรวจ ตัวโรคในโลหิตสัตว์และมนุษย์ แลทำการทดลองต่างๆ ทั้งค้นหาวิธีการรักษา”

จากการมองย้อนกลับไปในประวัติศาสตร์ ทำให้เราเห็นได้อย่างชัดเจนว่า ความคิดใหม่ทางการแพทย์เกี่ยวกับสมมุติฐานของการเกิดโรค หรือทฤษฎีเชื้อโรค ที่เพิ่งเริ่มก่อตัวอยู่ในตะวันตกได้ไม่นานนักนั้น ได้เข้ามาสถาปนาอยู่ในพื้นที่ความรู้ทางการแพทย์ในหมู่มชนชั้นนำไทยได้อย่างไม่ทิ้งระยะห่างให้นาน และด้วยพื้นฐานของความรู้เช่นนี้ ทำให้การดูแลป้องกันโรคของรัฐมุ่งไปที่เชื้อโรคหรือ “ตัวเียม” ซึ่งมองด้วยตาเปล่าไม่เห็น และบรรดาพาหะ เช่น หนู เหา หมัด ยุง ฯลฯ ก็จะถูกเฝ้าจับตามองความเคลื่อนไหวในฐานะที่อาจก่อให้เกิดผลกระทบต่อความมั่นคงของรัฐ เนื่องจากโรคระบาดบางชนิดคือ “ความอันตรายและผลปลายมือแห่งพยาธินันร้ายแรง” จึงเป็นสิ่งที่ “ต้องปราบ...ห้ามมิให้แพร่หลาย” รายงานแพทย์สุขาภิบาล พ.ศ.2464 ระบุสถิติการไว้อย่างชัดเจนถึงหน้าที่ของตนว่า ในช่วง พ.ศ.2463 นั้นได้มีการตรวจเชื้อภาพโรคจากหนูเป็นจำนวนถึง 5,987 ตัว ซึ่งมากกว่าปีก่อน (พ.ศ.2462) ถึง 2,647 ตัว ซึ่งแสดงให้เห็นว่า รัฐให้ความสำคัญอย่างมากกับการเฝ้าระวังการเคลื่อนไหวของหนูในพระราชอาณาจักร

ความรู้เรื่องเชื้อโรคนั้นส่งผ่านไปยังประชาชน ที่แม้จะมองไม่เห็นเชื้อโรค แต่ก็ประจักษ์ชัดถึงการเจ็บป่วยล้มตายที่เกิดขึ้น ด้วยการปฏิบัติการของรัฐในการปราบปรามป้องกันโรคร้ายต่างๆ รวมทั้งการให้ข้อมูลความรู้ทางการแพทย์เบื้องต้นนี้ ดังจะเห็นในตำราเรียน แบบสอนอ่านเรื่องการสุขาภิบาลสำหรับตนเองและครอบครัว ภาคต้น เป็นความรู้เรื่องการต่อสู้กับข้าศึกที่เราแลไม่เห็นตัว สำหรับชั้นประถมและมัธยม ของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ซึ่งตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ.2461 เขียนไว้อย่างชัดเจนว่า “สุขาภิบาล” ว่าเป็น การรักษาความสุข ด้วยการหลีกเลี่ยงโรคด้วยวิธีต่อสู้และกำจัดเชื้อโรค และหลักการสำคัญของการสุขาภิบาลคือ การช่วยกันทำลายเชื้อโรคให้สูญพันธุ์ หรือการที่กองอนามัยของสภาเทศบาลสามารถได้ออกไปแสดงภาพอนามัยศึกษาในนครศรีอยุธยาเมื่อ พ.ศ. 2467 ได้มีการแจกหนังสือต่างๆ หนึ่งในนั้นคือเรื่อง แมลงซึ่งเปนศัตรูแก่มนุษย์ (หมัด, เหา, เลือด) และเรื่อง แมลงซึ่งเปนศัตรูแก่มนุษย์ (ยุงและแมลงวัน) เพื่อเตือนถึงภัยอันตรายว่ามี “เชื้อโรค” ที่มองไม่เห็น มากับสัตว์ที่มองเห็นเหล่านี้.

แหล่งข้อมูล:

เตรวิล, บี.เจ. “ไข้ห่าในสยาม: อุบัติการณ์คราวแรกกับการระบาดใหญ่เมื่อปี 2363.” แปลโดยสุพจน์ แจงเร็ว. ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 5 ฉบับที่ 6 (เมษายน 2527): 20-32.

ทวีศักดิ์ เผือกสม. เชื้อโรค ร่างกาย และรัฐเวชกรรม: ประวัติศาสตร์การแพทย์สมัยใหม่ในสังคมไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550. บทที่ 2.

เพ็ญศรี กวีวงศ์ประเสริฐ. “บทบาทของรัฐต่อปัญหาสุขภาพของประชาชน (พ.ศ.2325 – หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475).” วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาสังคมศาสตร์การแพทย์และสาธารณสุข มหาวิทยาลัยมหิดล, 2528.

มนุทัย ไชยวิเศษ. “ประวัติศาสตร์สังคมไทย: ส้วมและเครื่องสุขภัณฑ์ในประเทศไทย (พ.ศ.2440-2540).” วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542.

Porter, Roy, “What is Disease?” in **The Cambridge Illustrated History of Medicine**, edited by Roy Porter. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

วัตถุดิบที่สืบค้นได้ :

ตัวเอกสารชิ้นต้นจากจดหมายเหตุแห่งชาติ ; หจช. ร.5 น. 5.7/10 “Report on an Outbreak of Bubonic Plague in Glasgow with special reference to the possibility of such an outbreak in Bangkok” by H. Campbell Highet ; หจช. ศธ. 8.3/3 รายงานของนายแพทย์ เอช. อาดัมเซิน กับหลวงวิมเนศประสิทธิ์วิทย์ ถวายพระเจ้าห้องยาเธอกรมหมื่นวิวิธวรธรนปรีชา ; หจช. ศธ. 8.3/5 (ร่าง) กฎข้อบังคับสำหรับสถานที่ทำพรรคบูบโ.

คำยืนยันของนายแพทย์ ไฮเอตที่เห็นเชื้อจุลินทรีย์ที่ก่อให้เกิดโรค “ข้าพเจ้าได้ชันสูตรอุจจาระของคน 2 คน เพื่อจะรู้ว่า มี ตัวสัตว์ที่ทำให้เกิดไข้หวาดกะโรค และเห็นว่าอุจจาระของคน 1 นั้นมี ตัวสัตว์เป็นอันมาก และ สัตว์เหล่านั้นข้าพเจ้าได้เลี้ยงไว้ที่โรงแลเบอเรเตอร์ [Laboratory] สัตว์นี้เป็นสัตว์ชนิดเดียวกันกับที่เมืองอื่นๆ.” ใน “รายงานประจำปีของแพทย์ศุขาภิบาลกรุงเทพฯ ครั้งที่ 5 (ร.ศ.120) [พ.ศ.2444]” หจช. ร. 5 น. 5.5/7 .

การตรวจพบเชื้อแบคทีเรียกาฬโรค จากการตรวจโลหิตหญิงผู้เสียชีวิตเมื่อวันที่ 20 มีนาคม 2447 ตามรายงานของนายแพทย์ไฮเอตกล่าวว่ามีเชื้อกาฬโรคเป็นจำนวนมาก นายแพทย์ไฮเอตเสนอว่า นี่คือ “authentic case” ควรประกาศการค้นพบเชื้อกาฬโรคในหน้าหนังสือพิมพ์อย่างเป็นทางการให้สาธารณชนรับทราบ ใน Official Plague Report, by H. Campbell Highet, 20 มีนาคม ร.ศ.123, หจช. ร. 5 น. 5.7 ก./ 11. และ H. Campbell Highet to Krom Luang Nares Vorariddhi, 20th March 1905, หจช. ร. 5 น. 5.7 ก./ 11.

เครื่องมือตรวจหาเชื้อ? กล้องจุลทรรศน์โบราณ

ภาพขยายเชื้ออหิวาต์, ไข์ทรพิษ, กาฬโรค

ภาพการปลูกฝีในหัวเมือง

Report on work done at the Office of the Chief Sanitary Inspector during B.E.2464; หจช. ร. 6 น. 7. 3/10. รายงานจำนวนหนูที่กำจัดได้